

Slaptųjų tarnybų bylų naudojimas Vokietijoje

BYLŲ ISTORIJA

Valstybės saugumo tarnybos pastatus Vokietijoje 1989 m. rudenį užėmė žmogaus teisių gynėjai. Pradiniame taikios revoliucijos etape bylos buvo atiduotos saugoti piliečiams. Dėl to iš Valstybės saugumo tarnybos buvo atimtas svarbiausias jos jėgos šaltinis. Vokietijoje šios bylos vadinamos *Herrschaftswissen*. Tai sudurtinis žodis, jį sudarantys žodžiai reiškia žinias ir valdžią. Šiandien turime 173 km Štazi bylų. Tai išmatuota ne pagal puslapius, o pagal lentynų, į kurias jos sudėtos, ilgį. Turime dar 6 km iš dalies sunaikintų bylų. Štazi darbuotojai 1989 m. rudenį labai stengėsi sunaikinti bylas, tam jie turėjo kelias dienas ir naktis. Jiems kilo dar ir kitų rūpesčių – nebuvo technikos byloms naikinti. Tada Štazi darbuotojai buvo apsupti. Jie pradėjo plėšyti bylas mažais skuteliais, juos sukrovė į 15 tūkst. šiukšlių dėžių. Peržiūrėjome suplėšytas bylas. Kiekvienas lapas buvo suplėšytas į 5–20 skutelių. Vokiečiai – tai jiems būdinga – gali sugalvoti mašiną, kuri padėtų sudėlioti šią gigantišką dėlionę ir atkurti dar 6 km bylų. Dalis svarbių bylų buvo išsaugota. Tuo pereinamuoju laikotarpiu Valstybės saugumo tarnyba neturėjo laiko klastoti dokumentų, o komunistų partija ir jos politinė policija neturėjo galimybių panaudoti tos informacijos savo politiniams tikslams. Vokietijoje sugėbėjome išsaugoti Valstybės saugumo tarnybos bylas. Tai buvo pirmas žingsnis unikalaus sprendimo link – leisti susipažinti su Štazi bylomis. Visuomenė nuo pat pradžių jomis labai domėjosi. Štazi buvo komunistų val-

džios simbolis, todėl buvo užimti jos, o ne komunistų partijos pastatai ir patalpos.

TEISINIS PAGRINDAS ATSKLEISTI ŠTAZI BYLAS

Rytų Vokietijos parlamentas, išlaikęs seną pavadinimą *Volkskammer*, pradėjo dirbti tik nuo 1990 m. spalio 3-iosios, Vokietijos susivienijimo dienos. Vienas svarbiausių jo žingsnių – tai įstatymo projekto, susijusio su Štazi bylomis, rengimas. Susivienijusioje Vokietijoje jis netapo pereinamuoju įstatymu, bet Vokietijos parlamentas susivienijimo sutartyje sutiko parengti įstatymą, pagal kurį būtų įgyvendinti Rytų Vokietijos parlamento priimto įstatymo tikslai.

Nuostatos. Štazi dokumentų įstatymo tikslas – atskleisti bylas. Tai ne liustracijos įstatymas, jame nėra nuostatų dėl valstybinių įstaigų ir teisėtumo, oficialių apribojimų buvusiems Štazi pareigūnams ir neoficialiems bendradarbiams dirbti viešajame ir privačiame sektoriuose. Vokietijos liustracijos įstatymas yra vienas trumpiausių – tai kelia nuostabą, nes Vokietijos teisininkai nepasižymi lakoniškumu. Susivienijimo sutartyje yra visos liustracijos viešajame sektoriuje nuostatos. Norint jas suprasti, reikia žinoti, kad Vokietijoje darbo sutartis gali būti terminuota tik esant ypatingai padėčiai, kai yra svarbi priežastis. Susivienijimo sutartis numato papildomas sąlygas terminuotai sutarčiai. Svarbios priežastys ypatingam terminavimui viešajame sektoriuje: darbuotojas pažeidžia

žmoniškumo principus ir įstatymus, dirbo buvusioje valstybės saugumo ministerijoje, Nacionalinio saugumo agentūroje, ir todėl tolesnis darbas pagal sutartį neįmanomas. Liustracijos vykdymas užfiksuotas susivienijimo sutartyje.

Štazi dokumentų įstatymu siekiama atskleisti Štazi bylas, suteikiant asmenims arba valstybinėms ir privačioms institucijoms ypatingas teises susipažinti su bylomis.

BYLŲ ATSKLEIDIMAS

Valstybinių institucijų ir parlamentų liustracija, arba tikrinimas. Štazi dokumentų įstatymas suteikia galimybę Federaliniam ir vietos parlamentams patikrinti, ar jų nariai buvo Štazi pareigūnai ir neoficialūs bendradarbiai. Parlamentas gali nutarti patikrinti savo narius ir paviesti, jeigu jie dirbo Štazi. Tik keli vietos parlamentai nutarė imtis teisinių procedūrų buvusiems Štazi darbuotojams pašalinti iš parlamentų. Dažniausiai Federalinis arba vietos parlamentai palieka tai spręsti rinkėjams: ar jie nori perrinkti parlamento narį, kuris oficialiai ar neoficialiai bendradarbiavo su Štazi. Tai priklauso nuo partijos politinės pozicijos, ar ryšiai su Štazi rinkėjams yra svarbūs. Reformuotos komunistų partijos kandidatai siekė išvengti viešų kaltinimų dėl ryšių su Štazi. Kartais kandidatai neigia viešus kaltinimus, grindžiamus Štazi bylomis, ir jiems padeda buvę Štazi pareigūnai. Pastarieji teigė, kad Štazi bylos nėra autentiškos ir patikimos, jų negalima laikyti patikimu šaltiniu.

Skaiciai ir rezultatai. Kiekviena ministerija ir vietos arba federalinė įstaiga sprendžia, ar tikrinti savo personalą. Kai kurios įstaigos tikrino savo darbuotojus kelis kartus, kai kurios – vieną. Buvusi Vakarų Vokietija nutarė netikrinti savo darbuotojų, išskyrus kai kurias išimtis. Rytų Vokietija nutarė tikrinti savo darbuotojus, bet dėl intensyvaus tikrinimo atsirado skirtumų. Kaip su ben-

dradarbiais buvo elgiama, kai ypatingasis įgaliotinis paskelbdavo, kad asmuo buvo Štazi neoficialus bendradarbis arba pareigūnas? Neturime visų duomenų, bet tik nuo 20 iki 60 proc. atskleistų neoficialių bendradarbių buvo atleisti. Darbuotojai galėjo darbdavio sprendimą apskusti teisme. Per 15 metų Ypatingojo įgaliotinio tarnyba atsakė į 1,7 mln. parlamento ir valstybinių institucijų paklausimų. Tokiems tikrinimo procesams nustatytas laiko limitas, 2006 m. gruodžio mėn. bus išsiųstas paskutinis atsakymas į paklausimą. Papildomas valstybinis priėjimas prie bylų – tai baudžiamasis persekiojimas. Tam tikrais atvejais dėl teisės principo *nulla poena sine lege* būna sudėtinga nubausti tokį nusikaltėlį po įvykusių politinių pokyčių.

Iš viso buvo išanalizuota 216 tūkst. paklausimų.

Reabilitacija ir kompensacija. Dažniausiai Štazi bylose yra informacijos apie politinį persekiojimą, todėl tai yra vieninteliai įrodymai skiriant kompensaciją ir reabilituojant asmenį.

Individualus susipažinimas su bylomis. Bylų teiravosi 1,5 mln. piliečių. Aišku, ne visiems jos buvo užvestos, bet 50 proc. interesantų gavo tam tikros informacijos. Mažos indeksų kortelės dideliuose archyvuose buvo pagamintos viename iš 13 Štazi apskrinių arba 203 regioninių padalinių. Manau, kad individualaus susipažinimo su Štazi bylomis poveikis yra pervertinamas. Kai 1992 m. ypatingasis įgaliotinis atidarė Štazi archyvus asmenims, kitais metais visi tikėjosi didžiulio interesantų antplūdžio. Tačiau praėjus 15 metų nuo to laiko, kai pirmasis asmuo perskaitė savo bylą, iki šios dienos gavome 6 tūkst. prašymų. Nenustatyta, kaip individualus susipažinimas su bylomis paveikė viešąją nuomonę ar buvusios Rytų Vokietijos vertinimą.

Visuomenės susipažinimas su bylomis (žiniasklaida ir tyrinėtojai). Tai valstybinių institucijų susipažinimas su bylomis tarnybiniais tikslais. Bylos nėra paviešinamos. Valstybinių institucijų tyrimas atliekamas konfi-

dencialiai, pašalinti neoficialūs bendradarbiai ar apkaltinti parlamento nariai niekada nesiekė pavišinti savo bylų arba kitų faktų; kalbėta tik apie privatų ir individualų susipažinimą su bylomis. Kai kurie žmonės nutaria pavišinti savo bylas, bet suprantama, kad jie neviešina visos informacijos apie savo asmeninį gyvenimą. Jų informacijos atranka priklauso nuo asmeninio sprendimo, susipažinimo su savo byla ir to, ką visuomenė turėtų žinoti. Pareigūnai ir neoficialūs bendradarbiai niekada nesiviešina, jie neigia visus kaltinimus. Buvę Štazi pareigūnai ir neoficialūs bendradarbiai neturi atsakomybės jausmo. Taigi yra numatytos visuomenės galimybės susipažinti su Štazi bylomis. Ne kiekvienas visuomenės narys nori individualiai skaityti Štazi bylas, tad reikia tarpininko. Todėl labai svarbu, kad su Štazi bylomis galėtų susipažinti žurnalistai ir tyrinėtojai. Jiems sudarytos tokios galimybės. Šiuo atveju teisinės nuostatos yra sudėtingesnės: problema ta, kad taisyklės, susijusios su buvusių slaptųjų tarnybų bylų atskleidimu (dėl to vyko diskusijos kai kuriose buvusiose komunistinėse valstybėse), turi atitikti du tarpusavyje sunkiai suderinamus principus: pirma, apsaugoti buvusias represijų aukas, antra, informuoti visuomenę apie buvusių slaptųjų tarnybų veiklą.

Visi supranta, kodėl reikia apsaugoti buvusias aukas. Specifinis Štazi bylų požymis – konfidenciali informacija. Išėjus numatyta Štazi dokumentų įstatyme: žmonės yra saugomi, bet skirtingos grupės saugomos nevienodai: Pirmoji grupė – pareigūnai ir neoficialūs bendradarbiai. Kai viešasis interesas reikalauja naudoti jų bylas, tik maža asmeninės informacijos dalis yra apsaugoma. Antroji grupė – viešojo intereso asmenys, pareigūnai ir valdininkai. Jų privatumo teisė yra apsaugota, bet jų visuomeninė veikla ar oficialūs veiksmai nėra apsaugoti. Trečioji grupė – Štazi aukos. Štazi dokumentų įstatyme vengiam emocinių apibrėžimų. Šiame įstatyme

nėra aukos apibrėžimo. Trečioji grupė apibrėžiama kaip „asmenys, apie kuriuos valstybės saugumo tarnyba rinko informaciją“. Jų bylos yra visiškai apsaugotos, norint jomis naudotis, reikia tų žmonių leidimo. Peržiūrėjome 1200 tyrinėtojų ir žurnalistų paraiškų, kuriose prašoma leisti susipažinti su Štazi bylomis. Prašymuose jie turi pagrįsti savo siūlymus, savo tyrimo sąsajas su Štazi veikla, nauda supažindinant visuomenę su šia veikla. Pavyzdžiui, žurnalistas gali užklausti apie Štazi įtaką Rytų Vokietijos nacionalinei bažnyčiai septintajame dešimtmetyje dėl vyskupo X. Kai Štazi bylose randame įvairios informacijos šiuo klausimu, ją atrenkame: aukos yra apsaugomos, gali būti naudojama tik viešai pateikiama informacija. Tačiau gali būti pavišinta informacija apie neoficialius bendradarbius, Štazi planus ir veiklą, komunistų partijos įsakymai ir ataskaitos jai.

Tirdami paraiškas nuolat atrenkame informaciją. Mums reikia tik kelių įrankių atverti bylas visuomenei: kopijavimo mašinos nukopijuoti bylas ir patikimo juodo žymeklio, kad paslėptume konfidencialią informaciją apie aukas.

IŠVADOS

Ypatingoji padėtis Vokietijoje – ypatingos sąlygos sėkmingai istorijai? Rytų Vokietija gali pasikliauti gausiais Vakarų Vokietijos šaltiniais. Patyrėme pokyčius, kurių mums kartais pavydi kai kurie draugai iš Rytų Europos. Vokietijoje turėjome užduotį: kaip transformuoti buvusią komunistinę sistemą bei jų slaptąsias tarnybas ir kartu neiti į kompromisą su senuoju elitu. Nebuvo tokių buvusių kariškių, policijos pareigūnų ar aukšto rango valstybės saugumo narių, kurių žinios atneštų naudos naujai demokratinei sistemai. Nebuvo jokio poreikio pasinaudoti senojo elito atstovų ypatinga patirtimi. Kita vertus, be drąsių Vokietijos piliečių 1989 m. rudenį bylos būtų sunaikintos.